

הרב הראל דביר

ישיבת תורת החיים

יד בנימין

קדושת גגות ועליות בירושלים – מאמר מסכם

פתיחה

תמצית המאמרים הקודמים

בשני מאמרים קודמים שכתבתי, ופורסמו בירחון האוצר, התבארו שיטות הראשונים העיקריות בסוגיית קדושת גגין ועליות בירושלים: במאמר הראשון¹ התבארה דעתם של רוב הראשונים², שפסקו כפשוטם את דברי רב (פסחים פה, ב) ש'גגין ועליות לא נתקדשו'. ובמאמר זה גם התבאר שאף הרשב"א (שו"ת א, לד) לא חלק על כך, ומה שהוא דן להתיר אכילת קדשים קלים על גגות, לא נאמר על גגות ירושלים בכללותם אלא דווקא על גגות שבתוך העזרה, שלשיטתו הם קדושים לא פחות מקרקע ירושלים³. במאמר השני⁴ התבארה דעתו של הרמב"ם, שמדבריו עולה שגגין ועליות התקדשו, ודלא כדברי רב הנ"ל, והובאו ונידונו 23 הסברים שכתבו האחרונים לדבריו⁵.

א. אכילת קרבן פסח על גגות בתי ירושלים ובבתי קומות, האוצר יד (ניסן תשע"ח) עמ' קה-קלג.
 ב. להלן פירוט הראשונים שנקטו כן (רובם צוינו ונידונו במאמרים הקודמים, ומיעוטם מצוינים כאן לראשונה): התוס' (שבועות יז, ב ד"ה ואין שוחטים; יומא לא, א ד"ה וכולן; מכות יב, א ד"ה אילן [עתה ראיתי בשו"ת מאמר מרדכי אליהו]; ח"ג קדושת א"י סי' א ד"ה וראה לתוס') שהבין בדעת התוס' במכות בתירוץ השני, ש'גם בגובה רב כגון בקומה רביעית או בקומה חמישית, זה נחשב לירושלים, ובכל זאת מבואר בדבריו שהוא לא ראה בכך סתירה לדין דגגין ועליות לא נתקדשו. וצ"ע. (ואכמ"ל), תוס' הר"ש משאנץ (מכות שם ד"ה אילן), משמעות הריב"א בעל התוס' (מובא בגיליון תוס' ר"י שירליאון פסחים צב, א סד"ה ואומר רבי, עמ' שלו במהד' בלוי; אך הלשון שם מקוטעת והנוסח מבוסס על השלמות המהדיר, וצ"ע אם הדברים אכן מוכחים), המפרש למסכת תמיד (כה, ב ד"ה היו וד"ה כיפה; כו, א סד"ה בא; כו, ב ד"ה ת"ש), הראב"ד (הל' בית הבחירה ו, ט; פירושו לתמיד כה, ב ד"ה בית המוקד; כו, א ד"ה תלתא [מדבריו שם נראה שגם ר"י הוקן ובנו רבינו אלחנן הי"ד סבורים כן, וכפי שיתבאר לקמן]), רבינו אפרים (הובא בתוס' זבחים לב, א סד"ה ובטמאים; ובתוספות מהר"ם ליבמות ז, ב סד"ה וידחה), משמעות הראב"ה (פסחים, תקכה ד"ה בירושלמי) ומהר"ם חלאווה (פסחים קיח, א ד"ה ת"ר), הריטב"א (מכות שם ד"ה והא), מהר"ם מרוטנבורג בתשובה (ספר סיני וליקוטים, תעג; והובאה במרדכי שבת, רכח; וכן בפסקי ר"מ קלויזנר לשבת ט, א), תוס' ישנים על מסכת מכות לתלמיד רבינו פרץ (ירושלים תשל"ג; מכות שם ד"ה (אלו)[אילן]), המאירי (שבועות יז, ב ד"ה גגין), פסקי תוס' (זבחים, כב; תמיד, ג), וכן משמעות דברי רבינו מנוח (הל' חמץ ומצה ח, י) והמגיד משנה (שם). בתוס' ישנים (יבמות ז, ב סד"ה וזה) כתבו: 'ונוכל לומר שישחוט דרך גגין ועליות, למ"ד עליות לא נתקדשו', ונראה שאין מדבריהם הכרע לנידוננו.
 ג. ובזאת חזרתי בי מדבריי במאמרי: מפתח לפסקי ההלכה שבסידורי ומחזורי המקדש, מעלין בקודש לד' (אלול תשע"ז), עמ' 196 הערה 16; שם הצגתי מבלי עיון את ההבנה המקובלת בדברי הרשב"א, שכל הגגין והעליות שבירושלים התקדשו.

ד. שיטת הרמב"ם בקדושת גגות ועליות בירושלים ובעזרה, האוצר ל (תמוז תשע"ט) עמ' קיב-קנו.
 ה. על 23 הסברים אלו, יש להוסיף את הסברו של הגר"ר בענגיס בחידושו (מהד' מכון ירושלים, סי' מ עמ' קסו ד"ה ולענ"ד): הרמב"ם הבין שבר שורא הוא חלל בגובה החומר שנוצר מכך שכלל שהחומה עולה כך היא נעשית צרה יותר. ולפי זה, הסיבה שבר שורא מתקדש, למרות הדמיון בינו ובין גגין ועליות, היא שהוא נמצא בתוך היקף המחיצות.

בשני המאמרים הללו כתבתי שיש צורך במאמר שלישי לסיכום הסוגיה והתייחסות להיבטים נוספים. בפתח המאמר הראשון:

יש להשלים את הסוגיה בהתייחסות שלישית שתעסוק בהגדרה מפורטת של ההבדל בין בית לגג או עלייה, וכן בדין חצרות ומרתפים.

ובפתח המאמר השני:

בע"ה ובל"נ, במאמר שלישי אנסה להשלים את העיון בסוגיה זו, הן בכניסה להיבטים נוספים שלא נידונו בשני המאמרים הראשונים, הן בעיבוד העולה מהמאמר הקודם ומהמאמר הנוכחי לכדי מסקנה בנוגע לדין הגגין והעליות, עובי החומה והחלונות שבירושלים שבזמננו, וכך גם בנוגע לבתי ירושלים עצמם, שזכינו ונתקיים בהם 'ונבנתה עיר על תלה' (ירמיה ל, יח), גבוה מעל גבוה, ובמקומות רבים מפלס החיים העתיק 'קבור' עמוק באדמה, והמפלס הנוכחי הוא כגג וכעלייה שעל גביו.

מבנה ותוכן המאמר הנוכחי

את המאמר הנוכחי נפתח בתיאור השאלות שמצריכות התייחסות:

א. הכרעה בעיקר מחלוקת הראשונים: מן האמור עולה שיש מחלוקת בין הרמב"ם לשאר הראשונים בדין גגין ועליות. כיצד יש להכריע במחלוקת זו?

ב. דין גגין ועליות שבנויים במקום נמוך: האם יש משמעות ליחסי הגובה בין מקום העזרה ובין המקום שבו נמצאים הגגין והעליות? כלומר, האם ייתכן שגגין ועליות שנמוכים מקרקע העזרה יקבלו דין של קומת קרקע, למרות שמדובר בגגין ועליות?

ג. עיתוי בנייתם של גגין ועליות: האם יש הבדל בין גגין ועליות שכבר היו בנויים בזמן קידוש ירושלים והמקדש לגגין ועליות שנבנו מאוחר יותר?

ד. דין יוצא בגגין ועליות: האם משמעות האמירה שגגין ועליות לא נתקדשו מסתכמת בכך שאין לאכול בהם קדשים קלים ומעשר שני, או שבנוסף לכך יש גם דין יוצא על קדשים קלים ומעשר שני ששהו בגגין ועליות, הפוסלם מאכילה גם אם הם יוחזרו לקומת הקרקע, וכקדשים קלים שיצאו מחוץ לחומת ירושלים?

ה. בית שבנוי על הגבהה: מה דין בית שבנוי על הגבהה קטנה או גדולה, האם יש לדונו כעלייה? האם יש הבדל בין הגבהה אטומה להגבהה פתוחה שנעשה בה שימוש? מה דין בית שבנוי על גבי מרתף תת-קרקעי? האם יש לדון את הבית כעלייה, או שמכיוון שהבית בנוי במפלס הקרקע יש לדונו כבית? במידה ויש לדונו כבית, האם ניתן להוסיף אדמה סביב בית

עכת"ד. דא עקא, לכאורה הסבר זה מעורר כמה קשיים: ראשית, לא שמענו על הצרה הדרגתית בעובי החומה אלא בכתלי ההיכל, ולא בחומות שסביבם. שנית, עדיין לא ברור מדוע הרמב"ם השמיט את המושג בר שורא. והגרז"ר (שם עמ' קסח ד"ה וט) תירץ שהרמב"ם כלל אותו בסתימת דבריו, אך לכאורה אין זה מרווח בלשון הרמב"ם. ואכמ"ל עוד. ויעוין עוד בדברי הגרז"ר (שם עמ' קסט ד"ה וראיתי) שהרבה להקשות על הבנת היערות דבש ברמב"ם, ויש דמיון מסוים בין מה שהקשה ובין מה שהתבאר במאמרנו הקודם בעניין זה.

דו-קומתי ובכך להחיל על הקומה השנייה דין של קומת קרקע? מה דין אזור שלם של בתים וחצרות ורחובות שבנויים על גבי קמרונות – האם יש לדון את כל האזור כעלייה, או שבנייה כזו מוגדרת כשינוי פני הקרקע ויש לדון גם את המפלס העליון כקומת קרקע?

ו. חצרות: מה דין חצרות שבירושלים, לאכילת קדשי קדשים בכלל, ובפרט לאכילת פסח שנאמר בו (שמות יב, מו): 'בבית אחד יאכל'?

ז. לעתיד לבוא: כל ששת הסעיפים הקודמים עסקו בבירור גדר הקדושה הקיימת היום בירושלים. כהשלמה לכך, יש לברר האם לעתיד לבוא, כשתהיה בידינו אפשרות להרחיב את קדושת ירושלים, נוכל לקדש גם גגין ועליות, או שיש מניעה מהותית לכך.

ארבע השאלות הראשונות עוסקות בהמשך בירור שיטות הראשונים והעולה מהן להלכה. שאלה ה' על חלקיה השונים מתעוררת מהצורך ליישם את ההגדרות העקרוניות במציאות המוחשית של ירושלים המוכרת לנו. שאלה ו' מרחיבה את הסוגיה לשני מרחבים נוספים, שקיימים בכל עיר ובכלל זה בירושלים. שאלה ז' מרחיבה את הדיון לזמן נוסף – כאשר תהיה בידינו אפשרות להרחיב את קדושת ירושלים.

א. הכרעה בעיקר מחלוקת הראשונים

נראה שיש לנקוט כשיטה שגגין ועליות לא נתקדשו

כאמור, רובם הגדול של הראשונים נקטו להלכה שגגין ועליות לא נתקדשו, מלבד הרמב"ם שנראה מדבריו שנתקדשו. בפשטות נראה שאין אפשרות לסמוך על הרמב"ם נגד רוב הראשונים, ובפרט לאחר שמתוך הסברים רבים מספור בדעתו, בעניינו לא מצאנו הסבר מרווח שמעניק לשיטתו יתרון על שיטת רוב הראשונים. ומלבד זאת, הרמב"ם מיקל בדין דאורייתא, בכך שהוא מאפשר לאכול קדשים קלים על גגין ועליות שבירושלים, ובשל תורה הולכים אחר המחמיר.

ב. דין גגין ועליות שבנויים במקום נמוך

שיטת הר"י מלוניל והמאירי

בשני המאמרים הראשונים, לא התייחסתי לשאלת גובהו של מפלס הקרקע במקום שבו נבנה בית שדנים על הגגין והעליות שלו. זאת, מתוך הנחה שמסתימת הגמרא נראה שאין משמעות לשאלת גובהו של מפלס הקרקע, ובכלל ירושלים הדין הוא שגגין ועליות לא נתקדשו – בין באזורים הגבוהים שבעיר ובין באזורים הנמוכים שבה.

אולם, מדברי כמה ראשונים נראה שהם הבינו שכל דין גגין ועליות לא נאמר אלא במקרה של גגין ועליות שגבוהים יותר מקרקע העזרה, ואילו גגין ועליות ששווים בגובהם למפלס רצפת

העזרה או נמוכים ממנו, התקדשו גם לדעת רב. המקור המרכזי בעניין זה הוא דברי הר"י מלוניל (פירושו למשנה פסחים ז, יד):

החלונות שבחומת ירושלים, (ועד בין מן) [ועובי] החומה כלפנים, נאכלין שם קדשים קלים. ובגמרא מוקים לה בחלונות שאינן גבוהות יותר מן הקרקע של עזרה וההיכל¹, שהיה בנוי על כ' אמה על החיל, אבל יותר מהן אין להן קדושה, שגגין של ירושלים לא נתקדשו לאכול שם קדשים קלים, אלא אותן גגין ועליות שהן גבוהות בזה השיעור, ומוקים להאי חומה דקאמר (הגוה) [קטנה לפנים מן החומה] גדולה והיא נמוכה ושוה לקרקע גובה העזרה ולא יותר, לפיכך נתקדשה, אבל החומה החיצונה שהיא גבוהה מאד לא נתקדשה עוביה, ואין אוכלין שם קדשים.

ומפורש יוצא מדבריו שגגין ועליות שאינם גבוהים יותר מקרקע העזרה, התקדשו. ובמקור שיטה זו כתב בשערי היכל (פסחים, מערכה ככה עמ' תפא) שהר"י מלוניל הבין כך את דברי הגמרא (פו, א): 'תנן: החלונות ועובי החומה כלפנים. בשלמא החלונות, משכחת לה דשויה לקרקע עזרה, אלא עובי החומה היכי משכחת לה? משכחת לה בבר שורא'. והרי המשנה שבה נאמר שהחלונות ועובי החומה כלפנים היא משנה העוסקת באכילת קרבן פסח, והוא אינו נאכל בעזרה אלא בכל ירושלים, ואי איתא שהכוונה לומר שהחלונות שווים לקרקע הבית, מאי שייטיה דעזרה הכא'. ומזה הבין הר"י מלוניל שכוונת הגמרא לתלות את קדושת החלונות שבחומת ירושלים ביחסי הגובה שבינם ובין קרקע העזרה. ועוד כתב בשערי היכל שלפי זה אין צורך לדחוק ולהעמיד את הדברים בחלונות שצמודים לפני הקרקע, וגם את 'בר שורא' אין צורך לפרש במוכן של חומה שגובהה זהה למפלס הקרקע שלידה, שזה ציור שיש בו דוחק.

כר"י מלוניל כתב גם המאירי (פסחים פה, ב ד"ה החלונות), ובדבריו אף מפורש שמקורו הוא דברי הגמרא הנ"ל בעניין החלונות:

החלונות ר"ל שבחומת ירושלים, ועובי החומה כלו כלפנים ואוכלין שם קדשים קלים. וזו של חלונות פרשוה בגמרא בשאינן גבוהות יותר מקרקע ההיכל, שאלו כן הרי הן כגגין וגגות שבירושלים לא נתקדשו לאכילת קדשים אא"כ הם נמוכים כשיעור קרקע ההיכל. ואף בחומה פירושה בבר שורה, כלומר חומה קטנה שסמוכה לחומה גדולה, והיא נמוכה ושוה לקרקע העזרה אבל החיצונה שהיא גבוהה על קרקע העזרה לא נתקדשה עביה.

1. לכאורה קשה להבין את אזכור העזרה וההיכל בחדא מחתא, שהרי מפלס ההיכל גבוה אמות ממפלס העזרה (משנה מידות ג, 1). היה מקום להציע שפתרון הדבר הוא ששש האמות הללו אינן נחשבות כהפרש מובנה בין המפלסים, אלא כתחילתו של בניין ההיכל, וכמבואר במשנה (שם ד, 1) שיסודו של ההיכל באוטם בגובה שש אמות, ופירש הרמב"ם (פיהמ"ש שם): 'אוטם, הוא הבנין האטום שבנין בתוך הקרקע יסוד ועליו מעמידים את הכתלים'. וכך יש ליישב גם את לשון המאירי להלן, שגם בה נכרכו קרקע העזרה וקרקע ההיכל זה בזה מבלי להבדיל ביניהן. דא עקא, שמפלס העזרה השווה למפלס ההיכל מתחת לאוטם הוא מפלס שגבוה מהר הבית רק ב-13.5 אמות, וכמפורט לקמן, ואין זה מתאים לעשרים אמה שכתב הר"י מלוניל. וצ"ע.

2. ובמקום אחר (מאמרי הנ"ל, הערה 4, עמ' קלז הערה לט וסביבתה) התבאר שהעזרה מוזכרת בכל עדי הנוסח שבידינו: כתב יד רבים של הגמרא, וכן אצל מספר ראשונים, יעוין שם. ולכן לא מסתבר לתלות את הופעתה כאן בטעות סופר.

בדברי המאירי רואים שמחד גיסא, הדין הוא על חלונות שבחומת ירושלים ועל אכילת קדשים קלים, ומאידך גיסא, המדד הקובע את קדושתם הוא יחסי הגובה ביניהם ובין קרקע העזרה.

בשערי היכל (שם עמ' תפ) הבין כך גם בדעת רש"י, אך לכאורה אין מדברי רש"י הכרח. דו"ל (פו, א ד"ה בר שורא): 'בר שורא – חומה קטנה לפני מן החומה גדולה, והיא נמוכה ושוה לקרקע גובה העזרה, שקרקע העזרה הולך וגבוה ועולה במעלות'. בשערי היכל הבין שמכיוון ש'בר שורא' בא לפרש את 'עובי החומה' שבמשנה (פה, ב), והמשנה מתייחסת לחומת ירושלים – ממילא יוצא שדין החלונות שבחומת ירושלים תלוי ביחסי הגובה שבינם ובין קרקע העזרה. אך לכאורה יד הדוחה נטויה, שכן אי משום הא, אפשר להביא הוכחה מהגמרא עצמה, שלכאורה תלתה את דין החלונות שבחומת ירושלים ביחסי הגובה שבינם ובין קרקע העזרה. ונראה שהסיבה שאין הוכחה מהגמרא היא אחת משתיים: או שניתן להבין שאזכור העזרה נעשה משום בר שורא, שהוא כינוי מיוחד לחומה נמוכה שהייתה שווה לגובה העזרה; או שהלשון שווה לקרקע העזרה היא אשגרת לשון שנמשכת מלשון כמעט וזה שהופיעה לעיל מינה בסוגיה, בנוגע ללשכות הבנויות בקודש ופתוחות לחול: 'בשגגותיהן שוין לקרקע עזרה'. ואם בגמרא זה אפשרי, אזי גם ברש"י זה אפשרי.

ראשונים שחלוקים על הר"י מלוניל והמאירי

עוד צוין בשערי היכל (שם עמ' תפא הערה 11) שמדברי שלושה ראשונים נראה שלא כשיטת הר"י מלוניל: האחד, הר"ד (פסקים; פה, ב ד"ה החלונות): 'והאי דתנן החלונות ועובי החומה כלפנים, מוקי לה בחלונות השוין לקרקע העיר'. השני, התוס' (פה, ב סד"ה החלונות): 'למאן דמסקינן בגמרא עובי החומה כבר שורא אתי שפיר דלשם ודאי יכולים לילך ולקדש'. ונראה שכוונתם ליכולת פיזית ללכת למקום שגובהו שווה לגובה הקרקע שלידי. השלישי, התוס' (מכות יב, א ד"ה אילן) שהקשו על הדין דאילן שבירושלים דינו כירושלים: 'תימה דבשילהי כיצד צולין אמרינן דגגות לא נתקדשו'. נראה שההוכחה מקושיה זו לנידוננו היא דאי איתא שגגין ועליות שאינם גבוהים מהעזרה התקדשו, הם לא היו מקשים, שכן הפרש הגובה בין קרקע ירושלים לקרקע העזרה הוא גדול: העזרה גבוהה מהר הבית ב-13.5 אמות, שהרי מהר הבית לעזרה עולות 27 מעלות שגובה כל אחת מהן חצי אמה: 12 מהר הבית לעזרת נשים (מידות ב, ג) ו-15 מעזרת נשים לעזרה (שם, ה). וזה בנוסף להפרש הגובה, שאינו ידוע במדויק, בין הר הבית לירושלים עצמה. וסתם אילן אינו מגיע לגובה זה. וקושיית התוס' במכות הוקשתה גם לר"ש משאנן בתוספותיו (ד"ה אילן) ולריטב"א (ד"ה והא).

קשיים בשיטת הר"י מלוניל והמאירי

מלבד זאת, נראה לכאורה שיש כמה קשיים בשיטת הר"י מלוניל והמאירי. ראשית, כבר עמד בשערי היכל (שם) על כך שבמציאות, חלק גדול ועיקרי מירושלים שבזמן הבית הוא האזור

שמדרום למתחם הר הבית ואף מדרום ל'עיר העתיקה' של זמננו, דהיינו האזור שמ'שער האשפות' ודרומה, המכונה היום 'עיר דוד'. אזור זה נמוך מהר הבית בעשרות מטרים לכל הפחות, כך שניתן להניח שרוב ככל המבנים שבו לא הגיעו למפלס הר הבית. ולפי הר"י מלוניל והמאירי, בכל המבנים הרבים האלה, התקדשו הגגין והעליות, וזה אינו תואם לפשט דברי הגמרא שגגין ועליות לא נתקדשו, ואף לא לקושיית הגמרא מהאכילה על הגגות. שהרי יוצא שבאמת גגין ועליות רבים נתקדשו ואף היו ראויים לאכול עליהם.

שנית, גם אם היינו מניחים שירושלים כולה הייתה בנויה בצורת מישור שגובהו שווה למפלס הר הבית, ובניגוד גמור למציאות המוכרת לנו, עדיין לא היה ברור מדוע הגמרא נוקטת בפשטות שסתם גגין ועליות הם גבוהים מקרקע העזרה. והרי כאמור, בין מפלס הר הבית למפלס העזרה יש הפרש של 13.5 אמות, שהן כשבעה מטרים. ואף בזמננו, שיש אמצעי בנייה משוכללים, נדיר לראות בית חד-קומתי שגובהו מגיע לשבעה מטרים. ואם כן, קשה להתאים בין המציאות ובין ההתנסחות הכללית שלפיה כלל הגגין והעליות לא נתקדשו.

שלישית, לא ברור מה הסברה העומדת ביסוד תליית דינם של גגין ועליות שבירושלים ביחס בינם ובין מפלס העזרה. הרי לא מדובר בקדושת העזרה, אלא בקדושת ירושלים, ומהיכא תיתי שקדושת ירושלים תוגדר לפי היחס למפלס העזרה. וגם אם נניח שמסיבה כלשהי מפלס עזרה הוא המגדיר של קדושת ירושלים, יקשה שלא ברור מדוע הדבר נאמר דווקא בהקשר של גגין ועליות ולא בהקשר של שאר מקומות שבהם קומת הקרקע גבוהה ממפלס העזרה. דממה נפשך: אם הריעותא נובעת מעצם ההבדל שבין קומת קרקע לגגין ועליות, אזי אין משמעות לשאלת היחס למפלס העזרה. ואם הריעותא נובעת מכך שהמקום גבוה ממפלס העזרה, אזי אין משמעות לכך שמדובר בגגין ועליות. וקשה לומר שמתחילה לא כללה ירושלים מקומות גבוהים יותר מהעזרה, וצ"ע.

רביעית, לשון הגמרא היא 'בשלמא החלונות, משכחת לה דשויה לקרקע עזרה', ולפי הר"י מלוניל והמאירי אין עניין בשוויון לקרקע העזרה, אלא הוא הדין בגג נמוך מקרקע העזרה, והעיקר הוא שהגג אינו גבוה יותר מקרקע העזרה. ולא ברור אפוא, מדוע הגמרא נקטה לשון שוויון דווקא. ועוד, דבהמשך לשני הקשיים הראשונים הנ"ל, יש להעיר גם כאן, שברור לחלוטין שהיו חלונות בגובה פחות משבעה מטרים, ובפשטות אלו רוב ככל החלונות בקומת קרקע, והם נמוכים מקרקע העזרה ולא שווים לה.

ג. עיתוי בנייתם של גגין ועליות

הסברי ר"י הזקן והראב"ד לאיסור הישיבה על בימה שעזרה במעמד ההקהל

כתב הראב"ד (בפירושו לתמיד כו, א ד"ה תלתא"י):

בתוס' צרפת מקשים בשם ר' אלחנן בן הר' יצחק ז"ל אהא דקתני בסוטה בפרק ואלו נאמרין (מא, א): בשמיני במוצאי שביעית עושין לו בימה של עץ ויושב עליו, שנאמר:

'מקץ' וגו', עד אגריפס המלך עמד וקבל וקרא מעומד. ופריך בגמרא (שם, ב): עומד מכלל יושב, והא אמר מר אין ישיבה בעזרה וכו'. ומוקי לה בעזרת הנשים. דמאי קושיא, הוה ליה למימר דכשהיה יושב על הבימה היתה עשויה כמו גג גבוה הרבה, ואמר רב בפרק כיצד צולין דגגין לא נתקדשו, והרי הוא יכול לישב בטוב.

ותירץ בשם הר' יצחק אביו ז"ל, דכיון שלא היה דבר קבוע בעזרה, שהרי לפי שעה היה נותן אותו בימה, דלאחר כן היו שומטין אותה מיד, מפני שלא היתה עשויה אלא למושב בעלמא, לפי זה לא היתה חלוקה משאר קדושת העזרה. שהרי ע"כ צ"ל דלא חשיב ההיא בנין דבר של קבע, שאם היא חשיב בנין של קבע הוה אסור, כדאמרינן לקמן (כח, ב) שאין בונין אכסדרה של עץ בעזרה.

ולי נראה דבלאו הכי לא תקשי, שאפילו אם תאמר שהיא בנין קבע, אעפ"כ גג הבימה היא קדוש כשאר קדושת העזרה; שהרי אפילו למ"ד דעליות וגגין לא נתקדשו, היינו אותן שהיו באותו שעה כשנתקדשה העזרה, אבל מכאן ואילך כל מה שיעשה באויר העזרה שום דבר, הכל קדוש, דלאו כל כמיניה על ידי בנינו להפקיע קדושת העזרה שנתקדשה. דבשלמא הלשכות שהיו בנוים בשעה שנתקדשו העזרה, יש לומר שהאויר של מעלה ע"ג לא נתקדשו, מפני שהפסיקה התקרה של לשכה בין האויר שלמעלה לא קדשו, אבל באותו מקום שהיה חלוק בעזרה באותה שעה, אותו אויר נתקדש עד רום רקיע.

שאם לא נפרש כן, קשיא לרב דאמר גגין לא נתקדשו מגג בית הפרוה, דקיי"ל דהוה בקודש אפילו הפרוה. והא ליכא למימר שהיה גגה שוה עם הקרקע של העזרה, שהרי בעזרה היתה עומדת, ושם היו מולחים עורות קדשים (מידות ה, ג). אלא ע"כ צ"ל שאפילו בגגין היה חילוק, דיש מהן שנתקדשו ויש מהן שלא נתקדשו. והכל לפי הצורך והשעה שהיו צריכין אז עשו. ולא דוקא דקאמר רב דכל גגין לא נתקדשו, אלא חוץ [גג] הפרוה לא נתקדשו כולם, או בשעת קדושת העזרה, אבל מכאן ואילך לא אתי שום בנין ומבטל קדושת העזרה. וכן מוכח כמו כן [הא דתנן] גגו היה קודש ולא מותבין מיניה לרב"ט (ורב).

ח. בדפוס וילנא נדפס בדף ל, ב. בקונטרס דרך הקדש (נדפס בסוף ספר מגיד מראשית [אלפנדארי], קושטנדינא ת"ע, דף ה ע"א; ומשם במעשי למלך הל' בית הבחירה ז, יד) הובאו דברים אלו בהאי לישנא: 'והנה מצאתי בהגהות הרב מהר"ר בצלאל ז"ל למס' תמיד שכתב וז"ל: בתוספת צרפת מקשים בשם ה"ר אלחנן בן ה"ר יצחק וכו', וכן לאחר הבאת הדברים התייחס ל'מאי דפשיטא לי' להרב בצלאל ז"ל'. בהגהות שטמ"ק שלפנינו הדברים אינם מופיעים, ובמבט ראשון היה נראה שהכוונה בהפניה זו לשטמ"ק פרשנית של ממש, בדומה לשיטות על המסכתות שאינן מסדר קדשים, שעמדה לפנינו ואינה לפנינו.

קיומה של שטמ"ק פרשנית לסדר קדשים משתמע מדברי החיד"א (שם הגדולים, מערכת גדולים, אות ב[כח]): 'וחיבר שיטות על התלמוד מקובצות מרבוותא קמאי ונדפסו על ביצה כתובות קמא מציעא. וראיתי מכ"י על שבועות וחולין וסדר קדשים וגיטין סוטה נזיר'. אך אולי התחלפו בגמרות שלפניו פירוש הראב"ד והגהות השטמ"ק. מכל מקום, גם אם דברי הראב"ד הללו הובאו בשטמ"ק פרשנית של ר' בצלאל אשכנזי – לכאורה אין אלו דברי 'מורה בצלאל' אלא לכל היותר דברי הראב"ד שצוטטו בשטמ"ק.

עוד יצוין כי בהערות הגרי"ש אלישיב (פסחים פה, ב ד"ב ובלא"ה) נכתבו דברים אלו בשם 'הראב"ד שעל מסכת קנים'. ולכאורה היא ט"ס, והכוונה לדברי הראב"ד בפירושו לתמיד.

שיטת ר"י הזקן מובאת בתמציתיות גם בפסקי תוס' (תמיד אות ג):

גגין ועליות לא נתקדשו, וגם בימה הקבוע ואכסדרה. ואין בונין בעזרה, אך בימה שרגליו להסירה לאחר זמן, וגם נתקדשה.

כעין שיטת הראב"ד מובא גם בתשובת הרדב"ז (ב, תרצא):

דע דלא אמרין דלא נתקדשו אלא העליות והגגות אשר היו בנויות בזמן שהיה קיים, אבל הגגין והעליות הבנויות עתה סביב למקדש, שמא בתוך אור העזרה הם בנויות, או באויר הלשכות שהיו אז. ומידי ספיקא לא נפיק. הילכך, אם נתברר לפי החשבון אשר כתבתי שהם בנויות בקדש, לא נחוש לגובה לומר שמא למעלה מגגות הלשכות אשר לא נתקדשו הן בנויות, כיון דאור העזרה כעזרה.

כעין דברי הראב"ד כתב מדנפשיה גם בשו"ת מהרש"ם (א, לה ד"ה ומ"ש ר"מ): 'דנהי דגגין ועליות לא נתקדשו משום דמפסיק הגג, מכל מקום, היכא דכבר נתקדש האויר – גם אם יעשו גג בינתיים לא פקע קדושה הקודמת'.

מבואר שהראשונים התקשו, מדוע איסור הישיבה בעזרה אינו מתבטל כשמדובר בבימה המוגבהת שנבנתה בסוכות. ר"י הזקן תירץ שבניין ארעי אינו נחשב בניין, וגגו אינו נידון כגג. לעומת זאת, הראב"ד תירץ שהדין דגגין ועליות לא נתקדשו לא נאמר אלא על מבנים שבניינם קדם לקידוש העזרה. מדברי ר"י הזקן עולה שהוא חלוק על הראב"ד, שכן לראב"ד אין צורך להגיע לתיורצו (וכן כתב בעיר הקודש והמקדש ד, ו, א; עמ' מה). לעומת זאת, מדברי הראב"ד נראה שאין הוא חלוק על ר"י הזקן: אדרבה, מדקדוק לשון הראב"ד עולה שהוא מסכים עקרונית לשיטת ר"י הזקן שבבניין שאינו בניין קבע, גם הגגין והעליות קדושים, אלא שהוא דן לומר שהבמה המסוימת שנעשתה להקהל 'היא בנין קבע'.

יש לעמוד על שורש מחלוקתם של ר"י הזקן והראב"ד. הראב"ד טען 'דלאו כל כמיניה על ידי בנינו להפקיע קדושת העזרה שנתקדשה', ויש מקום להבין מדבריו שמשמעות הדין דגגין ועליות לא נתקדשו, היא שכאשר קידשו את העזרה – רצפתה ואווירה, אזי הגג עצר את תחולת הקידוש, והיא לא עלתה מעליו. וייתכן לומר שר"י הזקן רוח אחרת הייתה עמו בעניין זה, והוא הבין שלא קידשו את האויר בפני עצמו, אלא קדושתו נספחת לקדושת רצפת העזרה. ולכן גם גג שנבנה לאחר הקידוש יכול לבטל את הקדושה, ואין כאן הפקעה של מה שקידשו, אלא רק ביטול היכולת לספח לקדושה את האויר שמעל הגג. ואולי יש לחזק קצת הבנה זו

ט. ייתכן שתיבת לרב צריכה להיות מוקפת בסוגריים רבועים, וזה תיקון מהנוסח 'ורב' שהופיע בכתב היד והוכנס על ידי המדפיסים לסוגריים עגולים. בחידושי הגר"ז הקשה על דברי הראב"ד הללו, שהרי בגמרא דווקא כן הקשו על רב מכך שגגו של היכל קודש. וכתב שבספר הראב"ד הישן אשר ממנו העתיקו המדפיסים את הש"ס דפוס וילנא, כתוב 'מזבח' ולא 'מוכח', והמילים 'הא דתנן' אינן מופיעות שם, ואם אין כוונת הראב"ד למזבח ולא להיכל, יעו"ש.

י. בדפוס וילנה נדפס בדף לט ע"א, 'חד עם פסקי תוס' למסכתות מעילה קינים ומידות. אין לפנינו תוס' על מסכת תמיד, ונראה אפוא שפסקי תוס' למסכת זו מבוססים על קובץ תוס' שנאבד מאיתנו.

יא. מלשון זו משמע שלפי הרדב"ז, הקובע הוא אם הגג והעלייה נבנו בזמן הבית או לאחר מכן. וזו הגדרה שונה משל הראב"ד. לעיל מינה בתשובתו, הרדב"ז תולה גם את קדושתה של עזרת נשים בכך שהבית קיים, ומבחין בין זמן הבית לזמן החורבן, ואכמ"ל.

מלשון הגמרא (זבחים כו, א; וכן בחלק מהגרסאות בשבועות יז, א וכמו שכתבו הראשונים שם) בנוגע למי שנתלה באוויר העזרה ועשה שם את עבודות הקרבן: 'דאזיר פנים כפנים דמי'. הרי שהקדושה הבסיסית היא ברצפת העזרה, ומתחדש בגמרא שגם האוויר נידון כעזרה. 'דמי' היינו 'דומה', דומה בדינו אך לא בהכרח זהה בעניינו ובמהותו.⁷² וייתכן להבין שהאוויר דומה לרצפת העזרה ונידון כמותה, אך איננו זהה ממש לרצפת העזרה, אלא חשוב מעין נספח לה. וכך ישיב ר"י הזקן על טענת הראב"ד: אכן לאו כל כמיניה להפקיע קדושה, אך הפרדה בין הרצפה לאוויר אינה מפקיעה קדושה שכבר קיימת באוויר, אלא רק מונעת סיפוח והרחבה של הקדושה הקיימת ביסודה רק ברצפת העזרה. שוב ראיתי שכעין זה כתב בשבט הלוי (ה, כא ד"ה ועתה) בביאור שורש מחלוקתם.

קשיים בשיטת הראב"ד

והנה, לכאורה יש כמה קשיים בשיטת הראב"ד.⁷³ ראשית, מפשטות דברי רב עולה שכלל הגגין והעליות לא נתקדשו, בעוד שלפי דברי הראב"ד רבים מהגגין והעליות דווקא כן נתקדשו, דהם נבנו לאחר קידוש ירושלים. ושוב העירני הרב הלל בן שלמה שליט"א שכבר עמדו בזה העוד יוסף חי (זרקא; מכות יב, א על תד"ה אילן) והעיר הקודש והמקדש (ד, ה, א; עמ' מה) והמשנת יעקב (הל' מעשר שני ב, טז; דבריו הועתקו לקמן בהמשך המאמר), ואף הרב בן שלמה עמד בזה וחזק ידם.⁷⁴

ובמיוחד הדבר קשה לפי המקובל להלכה, שהקידוש שיש להתחשב בו הוא הקידוש הראשון שנעשה בתקופת בית ראשון (גמרא שבועות טז, א ורמב"ם הל' בית הבחירה ה, יד-טז ועוד). והרי לאחר קידוש זה נחרבה העיר, וכפי שנאמר (נחמיה ב, יז): 'ירושלם חרבה', וכן (שם ז, ד): 'והעיר רחבת ידים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין בתים בנוים', ולאחר מכן נאמר (שם יא, א): 'וישבו שרי העם בירושלם ושאר העם הפילו גורלות להביא אחד מן העשרה לשבת בירושלם עיר הקדש ותשע הידות בערים', ומכך עולה בפשטות שבתים רבים בעיר נבנו מחדש בתקופת בית שני. אמנם, הראב"ד עצמו (שם, יד) השיג על הרמב"ם ונקט שגם קדושה ראשונה וגם קדושה שנייה לא היו לעתיד לבוא, אך גם לשיטתו יוצא שגגין ועליות רבים כן נתקדשו.

עוד יש להעיר, שבמציאות קצת קשה לומר שדינם של גגין ועליות ייקבע לפי תאריך בנייתם. דיוצא שכדי לדעת אם הם קדושים או לא, האדם נדרש לידיעות היסטוריות מאות שנים אחורה, ולכאורה אין זה מרווח כל כך.

ועל הוכחת הראב"ד מבית הפרווה, השיבו התוס' (יומא לא, א ד"ה וכולן) וכתבו שגג זה היה שווה לקרקע העזרה. וכבר עמד בזה בדרך הקדש (אלפנדארי; דף ה ע"ב ד"ה אך, ויעוין עוד שם דף יו

יב). וכעין הלשונות: הרהור כדיבור דמי (ברכות כ, ב), פי חזיר כצואה עוברת דמי (שם כה, א), יחיד לגבי ציבור כמאן דלא צלי דמי (שם כא, ב), כיון דלא אבדיל בקמייתא כמאן דלא צלי דמי (שם כו, ב), ועוד רבים.

יג). וכבר כתב על שיטת הראב"ד בשבט הלוי (ה, כא ד"ה ועתה): 'ופשטות הסוגיא קשה לזה', והמשיך וציין שבמקום אחר האריך בזה, ואנחנו לא נדע איה מקומו האחר, והאם היא לו נדפסה או שהיא לא נדפסה.

יד). במאמרו: 'המחכמה' אינו קדוש בקדושת הר הבית, מעלין בקודש כח עמ' 72-77.

טו). ובהמשך דבריו שם האריך בדין ישיבה בעזרה והיחס בינו ובין הדין שגגין ועליות לא נתקדשו.

ע"ג-ע"ד). ייתכן שיש מקום לבחון תשובה נוספת, שאף אם הגג עצמו אינו קדוש, מכל מקום טבילה בו נחשבת לטבילה במקום קדוש, משום שהגג אינו אלא מפלס נוסף של אותו מקום שביסודו הוא קדוש. וזכר לדבר מהדין שאפר חטאת שנמצא בכלי חרס המונח על שרץ, אותו האפר נטמא, דאף שאין כלי חרס מיטמא מגבו, סוף סוף המקום שעליו נמצא הכלי ובו האפר אינו 'מקום טהור' (משנה פרה י, ג ורמב"ם הל' פרה אדומה יד, א). ועדיין אין הדברים מרווחים, וצ"ע. באופן שלישי השיב על ראיית הראב"ד בעבודת לוי (רודמן; סי' א ד"ה אכן עדיין), אך דבריו מבוססים על שיטתו הכללית בעניין גגין ועליות, ובשיטה זו יש לכאורה קושי, וכפי שהתבאר במקום אחר,¹² ואין להאריך בזה כאן. אולם, אין אנו צריכים לכל זאת, שהרי הראב"ד עצמו כבר תבר לגזיזה, וכתב ליישב שקידוש גגין ועליות תלוי בכוונת המקדשים, ופה התכוונו באופן חריג לקדש את בית הפרוה, ובזאת נדחתה ראייתו שגגין ועליות שנבנו לאחר הקידוש התקדשו. ונראה שדחייה זו מרווחת יותר משלוש הדרכים הנ"ל.

ומה שהוכיח מכך שלא הקשו על רב מ'וגגו קודש', לכאורה אינו מובן. דבגמרות שלנו דווקא כן הקשו על רב: 'ואלא קשיא גגו קדש'. ואולי התוספת 'הא דתנן' שהוסיפו המדפיסים אינה במקומה, ואין כוונת הראב"ד לגמרא בפסחים, אלא הוא ממשיך לעסוק בגג בית הפרוה. וכוונתו לומר שמכך שלא הנגידו בין גג זה לדברי רב, מוכח שדברי רב לא נאמרו אלא ככלל שיש לו יוצאים מן הכלל. איברא דאם זו טענתו, אזי לכאורה יש להשיב, דחזוין שהגמרא הקשתה על רב מדין עליית ההיכל ומדין הלשכות, ונדחקה לכאורה להעמיד את קדושת גגות הלשכות בשווים לקרקע העזרה, ומכך נראה שלא הייתה אפשרות לקדש גגות אחרים, וכן היה קושי מכל מקרה פרטי של גג שהתקדש. וצ"ע.

ד. דין יוצא בגגין ועליות

צדדי הדיון

הלכה פסוקה ומוסכמת היא שבשר קדשים קלים שיצא מחוץ לחומת ירושלים, נפסל ביוצא ונאסר באכילה בין מחוץ לירושלים ובין בתוכה (פסחים פב, א-ב; זבחים פב, ב; חולין סח, ב; רמב"ם הל' מאכלות אסורות ה, ט והל' מעשה הקרבנות יא, ו והל' קרבן פסח ט, ב). לאור ההכרעה שגגין ועליות לא נתקדשו, יש לדון האם בשר שהוצא אליהם דינו כיוצא מחוץ לירושלים שנפסל, או שיש חילוק בין חוץ לירושלים ובין גגין ועליות.

בהשקפה ראשונה היה נראה שאין לחלק בין חוץ לירושלים ובין גגין ועליות, דלכאורה אם גגין ועליות לא נתקדשו, הרי שדינם כסתם מקום מחוץ לירושלים, שיציאה אליו פוסלת ביוצא. אולם, יש מקום לבחון את האפשרות שגגין ועליות אינם נחשבים חוץ לירושלים לגמרי, דסוף סוף הם נמצאים בתוך ירושלים שבין החומות, ושמא אף שהם לא נתקדשו, אין בהם דין יוצא".

טז). במאמרי (הנ"ל הערה ד) עמ' כד-קכח.

יז). יצוין כי בהקשר דומה, כתב המנחת חינוך (סי' שסב ד"ה והנה ע"כ): 'בר"מ פ"ב מהלכות שמטה כתב: 'כל שהוא לפנים מן החומה כגון הגגות והמרחצאות כו' (ובמקצת ספרי הר"מ איתא הגגות והוא ט"ס עבש"ס) הרי הוא כבתים' כו'.

זרע אברהם: משני מקורות תנאיים משמע שאין פסול יוצא בגגות ירושלים

והנה, כתב בשו"ת זרע אברהם (לופטביר; ז, ג):

והנה יש לעיין למה דקיי"ל בפסחים גגין ועליות לא נתקדשו, אם נפסל ביוצא, אם הביא קדשים קלים לגגין ועליות. ולפי זה יש לעיין בהא דפסחים (יג, ב): תני על גג האיציטבא. ולהנ"ל הא נפסלו ביוצא, דהא סטיו דבר קבוע היא, וגגין ועליות הא לא נתקדשו, ומה פריך שם ואמאי פסולות.

אמנם מצאתי בפירוש הראב"ד לתמיד (ל, ב) שפירש דהא דגגין ועליות לא נתקדשו, היינו אותן גגין ועליות שהי' באותו הפרק שנתקדשה העזרה. אבל מכאן ואילך, כל מה שיעשה שום דבר באויר העזרה, הכל קדוש יעיי"ש. ולפי זה לא קשיא מידי מההוא דפסחים הנ"ל. דיש לומר דהיו מונחות על גג האיציטבא שנעשה אח"כ שלא בשעת קידוש העזרה. וגגין ועליות כזו קדושים כעזרה.

ומישוב בזה מה שהקשו בהא דתנן בפסחים (פא, ב): נטמא מיעוטו, שורפין אותן בחצרותיהן או על גגותיהן. והא שיטת רש"י ז"ל (שם כד, ב) [א] ד"ה פסולי", במקום אכילתן שם שריפתן, אפילו בקדשים קלים. ואיך ישרפו על גגותיהן, דהוי שלא במקום אכילתן, דגגין ועליות הא לא נתקדשו.¹ ולהנ"ל משכחת לה בגגין שנעשו אחר כך [ובנחמיה ח'] ויעשו להם סוכות איש על גגו ובחצרותיהן וגו', היינו לאכילת לחמי תודה וכהאי גוונא, דגגין הא לא נתקדשו, ולכך עשו. ודו"ק.²

הזרע אברהם דן בשני מקורות תנאיים שמשמע מהם שאין פסול יוצא בגגין ועליות: ברייתא המתארת העלאת לחמי תודה על גג האציטבא שבהר הבית, ומשנה המתארת שריפת נותר דקרבן פסח על הגגות שבירושלים.³

מבואר דנתקדש. אך מבואר שם מכל אשר בעיר דיש ריבוי על זה, היינו לענין בית דיוחלט, אבל אפשר לשאר דברים דבתי ערי חומה, כגון לשלוח מצורע, אין הגגין ועליות נתקדשו. וגם לענין מקרא מגלה, אפשר לספק בהגגים והעליות. ואכ"מ. ויעוין עוד בזרע אברהם (לופטביר; ח, כ). ואולם, כבר העירו (רמב"ם מהד' פרנקל, ילקוט שנו"ס הל' שמיטה ויובל יא, יב [עמ' תתקט במהד' תשע"ט]) שהגרסה העיקרית ברמב"ם היא 'גגות', ולפי זה אין דברי הרמב"ם הללו עניין לנידוננו (ובילקוט שנו"ס שם נפלה טעות, שגם בהצגת גרסת המנ"ח נכתב 'גגות', במקום 'גגות', וכאילו אין הבדל בין שתי הגרסאות).

יח. כך הנוסח גם בשני כה"י של המשנה (קאופמן ופרמה), בשניהם ללא המילה 'או'.

יט. וכן שם מט, א ד"ה ואם.

כ. בקושי זה כבר עמד ר' אליעזר ארחא (והובא בשמו במלאכת שלמה פסחים ז, ח), בן צפת בדור שלאחר ר' יוסף קארו, ומאוחר יותר ראש רבני חברון.

כא. נראה שכוונתו לומר שהסיבה שעשו סוכות גם בחצרות ולא הסתפקו בסוכות של הגגות היא הצורך במקום לאכילת לחמי תודה. אך לכאורה היה אפשר להבין בפשטות, שהסוכות שעל הגגות לא הספיקו לכל עולי הרגל. ומלבד זאת, בפשטות נוח יותר לבנות סוכה בחצר מאשר על הגג, והסוכה גם יציבה יותר. ושמוא כוונת הזרע אברהם לומר שאי משום הא, לא היה הפסוק טורח לפרט שעשו גם על הגגות וגם בחצרות, ולכן העדיף לתלות את הפירוט בהבדל הלכתי בין שני סוגי הסוכות. וצ"ע.

כב. ויעוין באור שמח (הל' בית הבחירה ו, ז ד"ה וצריך) שביאר את שריפת הנותר על הגגות לפי דרכו, ובמה שהוקשה על דרך זו (במאמרי הנ"ל, הערה 1, עמ' קיז-קכ). וכן יעוין בבאר שרים (ה, יט, הו-ו) ובמה שכתבתי במאמרי הנ"ל (עמ' קכ-קכא).

והנה, נראה שיש לדון על הראיה הראשונה. במשנה (דף יא, ב) נאמר שמעלים חלות פסולות על האצטבה, והגמרא (יג, ב) מבררת מה הפסול שאירע בהן. והורע אברהם מדיין הגמרא, שעצם ההוצאה מקומת קרקע אל האצטבה אינו פסול. אך לכאורה יש להשיב, מדברי המשנה והגמרא עולה שהחלות נפסלו עוד לפני העלאתן לאצטבה. והדבר הכרחי, שכן אין היתר לפסול בידיים חלות כשרות. והגמרא שם אכן מאריכה להסביר מה הציור ומה הסיבה שתהיינה חלות פסולות אף שאין היתר לפסול חלות. ואם כן, נראה ברור שההעלאה על האצטבה נעשתה לאחר שהחלות נפסלו, ואין ממנה כל ראייה שחלה קדושה על האצטבה.

אף על הראיה השנייה יש לדון. במקום אחר² התבאר שדברי רש"י אינם מוסכמים, והתוס' (פסחים מט, א ד"ה ושרפו) כתבו שהצורך לשרוף נותר קדשים קלים בירושלים הוא רק מדרבנן.

ושרפו לפני הבירה – פירש הקונטרס כדאמר פרק כל שעה (כד, א): בקודש באש ישרף, במקום אכילתו שריפתו. וקשה לר"י, אי דאורייתא הוא, מה לי עבר צופים ומה לי לא עבר צופים. ויש לומר דמן התורה יכול לשורפה בכל מקום שירצה, דבפרק כל שעה (שם³) לא מרבינן אלא פסולי קדשי קדשים ואימורי קדשים קלים, אבל שאר קדשים שנאכלים לזרים לא מרבינן. ומה שהצריכו חכמים לשרוף הני דהכא לפני הבירה, היינו גזירה אטו קדשי קדשים.

ודברי התוס' שלנו מבוססים על תוס' הר"ש (שם ד"ה ושרפו) שכתב כן לפנייהם. וכן כתבו גם רבינו דוד (פסחים שם, ב ד"ה ואם לאו, ויעו"ש שהאריך), רבינו פרץ (תוספותיו שם ד"ה ושרפו), הרא"ש (תוספותיו שם ד"ה ושרפו), מהר"ם חלאווה (ד"ה ואם לאו) והר"ן (חי' שם ד"ה חזרו). ותמצית הדברים מופיעה גם בתוס' חכמי אנגליה (שם ד"ה אם עבר). אמנם הר"י מלוניל (פיהמ"ש ג, ט) והמאירי (ד"ה ונתגלגל) כתבו כרש"י⁴. ויעוין עוד בשו"ת באר שרים (ה, יט, ז) שעמד על כך שהרמב"ם השמיט את הגגות בתיאורו למקום שריפת הנותר (הל' קרבן פסח ד, ג).

ובדעת רש"י, כתב הצפנת פענח (הל' איסורי ביאה ה, ב):

ועיין בהך דזבחים דף ק"ז ע"ב, דהויא מחלוקת גבי השוחט על גגו של היכל אם חייב משום שחוטי חוץ או לא, עיין שם. והפלוגתא הוא אם צריך שישחט בפנים, או אסור לישחט בחוץ וגגו אינו לא כלפנים ולא כלחוץ.

ועיין בהך דפסחים דף פ"א ע"ב דיכולים לישרף פסח על הגג, עיין שם. והנה לשיטת רש"י דסבירא ליה שם דגבי קדשים קלים הוה מן התורה מקום אכילתו שריפתו, עיין שם

כג). במאמרי הנ"ל (הערה 4), עמ' קכז. שו"ר שכבר עמד בזה הגרז"ר בנגיס בחידושו (מהד' מכון ירושלים, ח"ב סי' מ עמ' קסו ד"ה ומש"ש).

כד). וכן במקבילה בדף פב ע"ב.

כה). והיה מקום ליישב לפי גרסת כתבי היד של המשנה (שהבאתי במאמר הנ"ל הערה ד') שהשריפה מתבצעת דווקא על הגגות ולא בקומת קרקע, כדי שעשן השריפה לא ילכלך את הרחובות וכדי שלא ישחיר את החומה, ודומיא דמה שתיקנו שלא לעשות כבשונות בירושלים (ב"ק פב, ב ועוד). אולם נראה בפשטות שהתקנה מתייחסת דווקא לכבשונות שבהם מייצרים כלי חרס ולא לתנורים דעלמא, שבוודאי היו בירושלים ובהם צלו את הפסחים. וכן כתב המשנה הלכות (יח, רעו ד"ה ובביאור) על פי דברי הגר"א. ואף שכאן מדובר על שריפה ממש ולא על צלייה, כבפסח, קשה לחלק בין הדברים. ויעוין עוד במאמר מרדכי (אליהו; ח"ג קדושת א"י סי' א ד"ה אחד הדינים, ואכמ"ל).

דף מ"ט ודף כ"ד, אם כן היאך שורפין בגג. אך באמת ר"ל דאסור לשורפו חוץ למקום אכילתו, ולא שצריך לשרפו במקום אכילתו.

ועיין בדברי רבינו ז"ל בהל' מעשה הקרבנות פי"א ה"ה, דגבי אוכל חוץ נקט לירושלים וחוץ לעזרה, וגבי נפסל נקט חוץ לחומה דוקא. וכ"כ בזה שם וכו"מ. ועיין במכות דף כ' ע"א גבי מעשר שני דפליגי שם רש"י ותוס' גבי נקט לה בקניא, אם יש עליו שם מעשר שני שנכנס לירושלים. ומכל מקום לענין אכילה, יהיה כמו אוכל חוץ לירושלים והוא כמו שכתבתי.

נראה שכוונתו לחלק בין המקום שבו נאכלים קדשים קלים למקום שבו יש לשרוף קדשים שנשטמו. אך לכאורה סתם ולא פירש מה החילוק. ושמא כוונתו לחקירה שמופיעה בתחילת דבריו, האם יש צורך חיובי במקום שהוא בפנים, ומציאות זו אינה מתקיימת בגג; או שיש צורך שלילי במקום שאינו בחוץ, ומציאות זו מתקיימת בגג. ועדיין אין הדברים מרווחים כל כך, מהיכא תיתי שתהיה מציאות שאינה לא כלפנים ולא כלחוץ. ומה שהביא מהגמרא בזבחים, לכאורה שם מבואר שהנחת היסוד היא שגג ההיכל נידון כחוץ לעזרה, ומי שסבר אחרת מזה תלה את דעתו בדרשה מקומית, ולא בהבנה יסודית שהגג אינו כלחוץ. וכנראה הבין הצפנת פענח שהדרשה שהובאה שם באה ללמד את ההבנה היסודית בגדרי הגג, אך לכאורה אין זה פשוט כל כך, וצ"ע.

ה. בית שבנוי על הגבהה

פתיחה

'והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות' (ישעיה ב, ב). 'כל' גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה' (שם מ, ד), 'מצייר איך שדרך הנזכר שבו ישבו בני הגולה יהיה דרך ישר לא יעכבם גיא ורכסים' (מלבי"ם שם). 'ובנו חרבות עולם שממות ראשנים יקוממו וחדשו ערי חרב שממות דור ודור' (שם סא, ד). 'כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשנות ולא תעלינה על לב. כי אם שישו וגילו עדי עד אשר אני בורא כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש [...] לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל' (שם סה, יז-יח; כב). 'אל תיראי אדמה גילי ושמחי כי הגדיל ה' לעשות' (יואל ב, כא). 'שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד' (תהלים כד, ז).

כו). מקוצר המשיג ועומק המושג, ניסיתי להיעזר בדברי הצפנת פענח במקומות נוספים להבנת שיטתו, אך לא הצלחתי ואציין כאן את המקומות שבהם כתב דברים קרובים מעט לנידוננו, ואולי תהיה בזה תועלת למעיין אשר לא קצרה ידו. אצטט רק חלקים מתוך דבריו הארוכים בכל ההפניות דלהלן, כמראי מקומות בעלמא, ועל המעיין לראות את הדברים בשלימותם. כתב הצפנת פענח (הל' תעניות ה, טז [מההשטות]): 'דכל שיכול לראותו עדיין שם קדושת ירושלים עליו [...] וזה עתיד להיות קודש ולכך גם עכשיו יש עליו שם קדושת ירושלים לענין שלא נקרא חוץ, לענין שיהא מותר לשורפו שם; וכן (הל' שבת ה, ד): 'דלפסול הבשר לא נפסל רק חוץ לחומה ולאכול שם לוקה רק תוך ירושלים או תוך העזרה לא במקום מחיצה; וכן (קונטרס השלמה, השמטה טז, לדף ו'): 'דגבי אכילה נקט חוץ לעזרה וחוץ לירושלים דלוקה וגבי פסול דיוצא נקט חוץ לחומה משום דנפסל רק בחוץ ולאכול רק בפנים'. ויעיין עוד בשיטת הצפנת פענח במאמרי (הנ"ל בהערה ד), עמ' קלה-קל.

‘ואמר רבה אמר ר’ יוחנן: עתיד הקדוש ברוך הוא להגביה את ירושלים ג’ פרסאות למעלה, שנאמר (זכריה יד, י): ‘וראמה וישבה תחתיה’; מאי תחתיה, כתחתיה. וממאי דהאי תחתיה תלתא פרסי הויא? אמר רבה, אמר לי ההוא סבא: לדידי חזי לי ירושלים קמייתא, ותלתא פרסי הויא. ושמא תאמר: יש צער לעלות? תלמוד לומר (ישעיה ס, ח): ‘מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם’ (ב”ב עה, ב).

צדדי הדיון בבית שבנוי על הגבהה

יש לדון מה דינו של בית שבנוי על הגבהה, וכגון שמשקולי אדריכלות רצפת הבית גבוהה משמעותית מרצפת הרחוב שמחוץ לבית: האם הגבהה זו מגדירה את הבית כעלייה שאיננה קדושה, או שעדיין דינו כבית ולא כעלייה, והוא מקודש. שורש הדיון הוא בשאלה מה המגדיר של עלייה: האם מקום שרצפתו גבוהה מפני הקרקע, או שיש צורך בקיומו של מפלס חיים מתחת למקום זה.

בהשקפה ראשונה, יש מקום להבין שההגדרה תלויה בשאלה מדוע גגין ועליות לא נתקדשו: יש אפשרות לומר שהסיבה לכך היא שכאשר בחר ה' בציון איווה למושב לו, הבחירה הייתה דווקא באדמת ציון המקורית ובבתים הבנויים ישירות עליה, וקדמונינו שקידשו את ירושלים עשו זאת בהתאמה לבחירה זו. לפי הבנה זו, גם מבנה שבנוי על הגבהה אטומה יקבל דין של עלייה ולא יתקדש. לעומת זאת, יש אפשרות לומר שבאופן עקרוני הקדושה יכולה לעלות עד לרקיע, אלא שקדמונינו שקידשו את ירושלים בחרו להגביל את הקדושה לקומה ראשונה בלבד. לפי הבנה זו, ייתכן להבין שהמגבלה מוציאה מן הכלל דווקא עלייה במובנה הפשוט, ואין די בהגבהה גרידא כדי לצאת מקדושת ירושלים.

אולם נראה שאין בזה הכרח כלל, לשני הצדדים: מחד גיסא, גם לאפשרות הראשונה, ניתן לומר שדווקא מקום שיש מפלס חיים מתחתיו יוצא מכלל הבחירה בציון, ולא מקום שיש מתחתיו הגבהה בעלמא של הקרקע. מאידך גיסא, גם לאפשרות השנייה ניתן לומר שדי בהגבהה בעלמא כדי לצאת מהקדושה שקידשו קדמונינו.

נראה שהגבהה אטומה אינה מפקיעה את קדושת הבית שעליה

ואחר העיון, נראה שהגבהה אטומה אינה מפקיעה את קדושת ירושלים מהבית שעליה; אי בעית אימא קרא אי בעית אימא סברה. אי בעית אימא קרא: יש מקורות קדומים המתארים הגבהה של רצפת ירושלים בכלל והר הבית בפרט כתהליך שנמשך דורות רבים, והדבר מתאים לחלוטין לידיעות הארכיאולוגיות שבזמננו.

כך מובא בכתבי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים טו, יא, ג):

היתה (שם) גבעה מלאה סלעים, משופעת, מתרוממת בנחת כלפי החלקים המזרחיים של העיר אל ראש הפסגה. את הגבעה הזאת ביצר שלמה מלכנו הראשון בחכמה ובעמל רב בחלקים שמסביב לפיסגה מלמעלה. ומלמטה ביצרה, החל בתחתיתה, אותה סובבת תעלה

עמוקה, בסלעים עצומים מהודקים זה אל זה בעופרת. היא הלכה ותחמה חלק מה של הארץ וירדה לעומק באופן שלא היה קץ לגודלו ולגובהו של המבנה שנעשה מרובע. מבחוץ נראו (לעין) פני האבנים הגדולות, ואילו מבפנים היו אלה מבוזרות בברזל, והתיאומים היו מלוכדים ללא זיע לכל הימים. וכך נמשך המפעל עד לראש הגבעה. ומשעיבד את פיסגת הגבעה ומילא את המקומות החלולים סביב החומה, עשה אותם מישור חלק ושווה לשטח העליון.

ויעוין עוד בהמשך דבריו (שם, שם, ה) בתיאור הסטיו המלכותי שמדרום למקדש, שנבנה על העמק אך התנשא לגובה עצום.

וכן (תולדות מלחמות היהודים ברומאים ה, ה, א):

המקדש היה בנוי, כפי ש[כבר] אמרתי, על גבעה בצורה; בתחילה הספיק המישור שברום הגבעה רק בדוחק להיכל ולמזבח, שכן מכל עבריו ירדו מדרונות תלולים. לאחר ששלמה המלך, בונה ההיכל, הקיף בחומה את הצד הפונה מזרחה, הוקם סטיו אחד על הסוללה [שנערמה שם]; אך משאר עבריו נשאר ההיכל חשוף. בדורות הבאים התמיד העם לשפוך עפר על הגבעה, עד אשר יושרו [פני השטח] והורחבו. לאחר שנפרצה גם החומה הצפונית, נוסף [לגבעה] השטח שאותו הקיפה יותר מאוחר חומת הר הבית כולו. הם הקיפו את מרגלות הגבעה משלושה צדדים בקירות [תמך], והשלימו את עבודתם מעל למצופה. הם השקיעו בעבודה זו דורות רבים ואת כל אוצרות הקודש – אוצרות שהתמלאו מתרומות לאלוהים שנשלחו מן העולם הנושב כולו, ובנו מכאן את החומות החיצוניות סביב הר הבית, ומכאן את החומה הפנימית סביב בית המקדש. במקום שבו נבנו קירות התמך מן העומק הרב ביותר, הגיע גובהם לשלוש מאות אמה, ובמקומות אחרים אף לגובה רב מזה. אך יסודות [החומה] לא נראו לעין לכל עומקם, כי ברוב המקומות הם מילאו את הגיאיות, מאחר שרצו ליישר את סמטאות העיר.

והנה, ברור לגמרי שהר הבית היה כולו קדוש בקדושת ירושלים ויותר מכך. ועל כרחנו שהגבהות אלו לא פגעו ולא הפחיתו כלל מקדושתה של ירושלים ומקדושתו של מקום המקדש. וכך נראה גם בסברה, שהגבהת הקרקע אינה חשובה יצירת קרקע חדשה, אלא ארגון מחודש של המגורים על אותה קרקע¹.

לפי כל זה, נראה לצדד שניתן להוסיף אדמה סביב בית דו-קומתי, באופן שהקומה השנייה תהיה בגובה האדמה שסביב הבית, ובכך להחיל על הקומה השנייה דין של קומת קרקע.

(כז). לפי האמור יש לדון בדברי אחרונים שדנו לתלות את קדושתה של ארץ ישראל במקורו או בזהות בעליו של העפר שנמצא על האדמה: יעוין במקדש דוד (זרעים פרק נה ס' א), וכן בכמה מהמקורות שצוינו במאמרו של משה אריאל פוס: היתר המכירה תרנ"ו ומשמעותו לימננו, האוצר לו (טבת תש"פ) עמ' קצא-ריט; ובמיוחד עמ' רט הערה מא ועמ' ריז הערה סה. ואכמ"ל, ועוד חזון למועד בע"ה.

דברי הרידב"י, הגר"ר בענגיס והמשנת יעקב

אחר כתבי כל זאת, מצאתי שכמה אחרונים כבר נדרשו לנידוננו. בשו"ת בית רידב"ז (סי' לח ד"ה וכיון) כתב:

וכיון שנתברר לנו הענין של גגין ועליות לא נתקדשו א"כ לפ"ז בנ"ד כיון שידוע שבימים הללו בזה"ז נשלך עפר וצרורות ואשפתות על כל ירושלים וכן על מקום מקדשנו תובב"א עד שנשתנה כל שטח האדמה שבהיות ירושלים על תלה וההיכל על יסודותיו ההולך מירושלים לבהמ"ק היה הולך בשיפוע מלמטה למעלה וכדכתיב וקמת ועלית וכדרשת חז"ל ועכשיו בעו"ה ההולך מירושלים למקום המקדש משפץ ויורד מלמעלה למטה וידוע כאשר חופרין בקרקע נמצא כמה פעמים בתים מלמטה.

והאי עפר הנשלך על החיל [לדעת הסוברין שהוא מקום חול] הוא עפר ועתיד לפנות, כי הקדוש ברוך הוא תקיף הוא יבנה ביתו בקרוב, ואז יפנה כל זבל וכל עפר מאדמה שאנו עומדין עליו. וכיון שהוא עפר ועתיד לפנותו בכל יום ויום אם בקולו תשמעו, ע"כ אינו בטל. ובפרט לפי שנפסק הלכה בשו"ע או"ח הלכות סוכה דעפר סתם אינו בטל ג"כ עד שיבטלו בפירוש בפיו. אבל האמת הוא דאין העפר הזה בטל, כי הנכרים שהשליכו העפר והזבל אינו בטל, כי אין אדם מבטל דבר שאינו שלו, והאיך יבטל את רשות חברו, וכל שכן ברשות הקדוש ברוך הוא.

ובאמת הוא עפר ועתיד לפנותו, ואינו בטל להקרקע, ולא חשיב שהוא אדמת ירושלים או אדמת עזרה שנתקדש בקדושת בית דין משלמה ועזרא וסנהדרין ושיר ותודות, אלא הוא מכסה אדמת הקודש. והעומדים שם אינן עומדים באויר שכנגד הקרקע, והוי כמו שעומד על אילן שענפיו מרובין, ועל גגין ועליות דמפסיק לבין הקרקע, ולא נתקדש האויר שם מקדושת שלמה ועזרא, אלא מקום קדושה הוא להיות בירושלים מפני השכינה, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בה' בית הבחירה. על כן, אפילו בזה"ז דאין אנו דורכין על אדמת הקודש בירושלים שנתקדש מקדושת שלמה ועזרא, עם כל זה, הדר בירושלים עומד במקום קדושה מקדושת השכינה השוכן בציון וירושלם. אבל לא מקדושת בית דין שלמטה משלמה ועזרא וסנהדרין ואורים ותומים ותודות וכו'. על כן אנו מותרין לילך בזה"ז אפילו על מקום החיל.

כעין זה כתב המשנת יעקב (רוזנטל; הל' מעשר שני ב, טז), בשמו ובשם החזו"א, ורק העלה (ונראה שדחה) צד לבטל שם גגין ועליות מהגבהות אלו מפאת שיטת הראב"ד הנ"ל:

שאלתי את מרן החזו"א זצ"ל אם יש עדיפותא כעת על ירושלים [עיין מסכת כתובות קי, ב ושו"ע אה"ע סי' עה ס"ד], וזה מאחר דאמרינן בפסחים פה, ב דגגין ועליות לא נתקדשו, וזה גם ביחס לירושלים כנראה מהגמרא שם [...] והלא ידוע שירושלים של עכשיו בנויה על עליות, שכבות על שכבות, ואם כן אין על זה קדושת ירושלים.

ודנתי לפניו עם דברי הראב"ד פ"א ממסכת תמיד דמה דאמרינן דגגין ועליות לא נתקדשו, הוא רק אותן שהיו בשעת קידוש העזרה, ולא אותן שנבנו אחר כך, עיין שם.

ושאלתי את מרן זצ"ל, דלפי זה מה פריך מהא דכזית פסחא והלילא פקע איגרא, דילמא היו על בתים שנבנו אחר כך. וענה מרן זצ"ל דודאי ידועה לי שיטתו שאין לסמוך על כתבי יד הנמצאין בהפסקת מסורות דור ודור [...] אולם כיסוד דברי הראב"ד הנזכרים כתב בשו"ת הרדב"ז [...] ורציתי לומר לאור דברי הראב"ד והרדב"ז שמה שירושלים בנויה כעת על עליות לא מגרע מקדושתה כיון שהעליות נבנו אחר כך. וכאמור, אמר לי החזו"א שאין לסמוך על כתבי יד [ומדברי הרדב"ז לא אמרתי לו אז].

ומה ששאלתי מהעדיפות של ירושלים, אמר לי שלכל הפחות בטוחים ששם ארץ ישראל, כי על הרבה מקומות יש ספק אם כבשוהו עולי בבל או לא.

לעומת זאת, בחידושי הגרז"ר בענגיס (מהד' מכון ירושלים, סי' מ עמ' קסב ד"ה אמנם) הקשה על דברי הרידב"ז, וכתב דברים המתאימים למה שהתבאר לעיל, ומקיימים את קדושת ירושלים לכל דבר ועניין, למרות ההגבהות שנעשו בה:

בעיקר דבריו ז"ל יש לדון, במה שכתב דזה מיקרי כמו עפר ועתיד לפנותו, מאין פשיטא ליה כל כך במה שהחליט דלא נחא ליה למריה עלמא שהעפר המקובץ על קרקע ירושלים ישארו על מקומם. ואולי גם עליהם מתנבא הנביא: הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך ויסדתיך בספירים. וגם אם תתקיים נבואתו שעתיד לפנותו, עדיין נראה דאף אם בכה"ג אינו בטל להקרקע, מכל מקום לא נתבטל על ידי זה קדושת אויר ירושלים, דלא דמי לגגין ועליות דהוי אוהל מפסיק, אבל בכהאי גוונא שמונח על הקרקע ממש, ואין כאן אוהל מפסיק, אין זה אלא כמו חציצה, היתכן לומר שבאם יניחו איזה מרבדים של משי על קרקע ירושלים, שבודאי אין בדעתם לבטלם שם, לא יהיו מותרים לאכול שם בשר קדשים משום דאזלי קדושת המקום על ידי זה? ואף אם יעשו כן על כל קרקע העיר כולה, אינו מן הדין שעל ידי זה תתבטל קדושת העיר לאותה שעה שהן מונחים שם, ואין כאן אלא חציצה בעלמא, ואינה מבטלת הקדושה על ידי זה.

דין בית שבנוי מעל חלל שאינו משמש למגורים

עוד יש לדון בבית שבנוי מעל חלל שאינו משמש למגורים. כיום מצויים בתים יבילים (בעיקר קראונים ואשקוביות) שמונחים דרך קבע על הגבהה בגובה של כמה עשרות ס"מ מעל פני הקרקע, ויש לדון האם הדבר משפיע על קדושתם.

ולפי האמור לעיל, נראה לומר שכל שאין בגובה החלל עשרה טפחים, לית לן בה. וכפי שמצאנו לכמה עניינים שגובה זה הוא הגובה המינימלי לדירה: (א) זהו הגובה המינימלי של סוכה כשרה (סוכה ב, א). (ב) זהו הגובה החייב במזוזה (יומא יא, ב). (ג) זהו הגובה המינימלי של רשות היחיד לשבת (שבת ו, א). (ד) במקרה של בית דו-קומתי שקומתו העליונה שוקעת לתוך התחתונה, כל זמן שנשארו בתחתונה עשרה טפחים אין לבעל התחתונה תלונה על בעל העליונה (ב"ב ז, א). (ה) זהו הגובה המחייב בית במעקה (מאירי ב"ק נא, א ד"ה חייב; מעשה רקח הל' רוצח ושמירת נפש יא, א; נוב"ק י"ד סי' כב; ויעוין באבן האזל הל' נזקי ממון יב, י). (ו) ומסתבר שגם לשאר העניינים

התלויים בבית ארבע על ארבע אמות, שנזכרו במפורט בברייתא (סוכה ג, א), הוא הדין שנדרש גובה עשרה טפחים: נגעי בתים, היחלטות בתי ערי חומה, חזרה מעורכי המלחמה, חובת עירוב חצרות ושיתוף מבואות, כשרות המקום להנחת עירוב חצרות, עיבור עיירות לעניין תחומין. נראה אפוא שהוא הדין גם לנידוננו.

ולפי זה נראה שאם אכן יש בהגבהה שיעור של עשרה טפחים ומעלה, אזי לבית שמעליה יש דין עלייה, ואף אם ההגבהה אינה משמשת לדיור אלא רק למחסן או לחניה של רכב וכדומה. נראה בסברה שהגדרת מקום כעלייה אינה תלויה דווקא בתשמישי דירה מתחתיו, אלא די בחלל כלדהו שמשמש לתשמיש כלדהו. ויותר מזה נראה שאף חלל שלא נעשה בו שימוש כלל, מגדיר את הבית שמעליה כעלייה, אלא אם כן החלל סתום, שאז דינו כקרקע. וייתכן שבנוסף לסתימת החלל נדרש גם מעשה המבטל לגמרי שם בית, וכעין מה שנאמר בדינים נוספים, שבהם מצאנו שבית סתום מאבד שם בית, שנאמר שם שאין די בסתימת הבית אלא נדרשת גם פריצה של שתי מזוזות הפתוח¹ והמשקוף ומפתן הבית: לעניין טומאת מת סביבו, ולעניין זכאות לארבע אמות בחלוקת חצר השותפים (שבת קמו, ב), וכן לעניין זכאות בן מבוי לפתוח פתח מביתו למבוי (ב"ב יא, ב). וכמו שכתב רש"י (ב"ב שם): 'שלא פרץ פצימיו – כשנסתם פתחו, לא סלק מזוזתו ומשקוף ומפתן; דגלי דעתיה דלא סילק נפשיה, וסופו לפותחו לאחר זמן'.

דין אזורים בירושלים שבנויים על גבי קמרונות

לפי זה נראה שיש לקבוע את דינם של אזורים בירושלים העתיקה של זמננו שבנויים על גבי קמרונות (הגבהות אבן בצורה קשתות): אם החללים שתחת הקמרונות 'קבורים' באדמה באופן שאין גישה אליהם, הבתים שעליהם נידונים כבתים ולא כעליות. ואם החללים שתחת הקמרונות גלויים ויש גישה אליהם, הבתים שעליהם נידונים כעליות.

דא עקא, לפי זה ייצא שמנהרות הכותל גורמות לכל הקו שמעליהן להיות מוגדר כעליות, ולקדשים שעוברים בקו זה (אפילו ברחוב פתוח) להיפסל ביוצא. וזה אינו מתיישב על הלב, ולא שבקת חיי לאנשי ירושלים.

וכדי ליישב את הקושי הזה, אולי יש לחדש ולומר שכאשר מתקיים מעל לקמרונות רחוב ציבורי, המהווה מפלס חיים פעיל של כלל הציבור – אזי הרחוב העליון מקבל אף הוא דין של קרקע, בדומה למפלס החיים התחתון שמתחת לקמרונות, ואין כאן דין של בית ועלייה. ובאופן זה נמצא שאם נסתכל על מפה של ירושלים, אזי יצא שבאותה נקודה על המפה יש שני מפלסים זה מעל זה, ששניהם נידונים כקרקע ולא כעלייה. וצ"ע.

וקצת יש לסייע לחידוש זה משיטת ר"י הזקן שהובאה בדברי הראב"ד דלעיל, שמבנה שאינו קבוע אינו מפקיע את הקדושה מהנמצא עליו. הרי שהפקעת הקדושה אינה תוצאה ישירה של חציצה כלשהי בין הקרקע ובין המקום שבו האדם נמצא, אלא נדרש דווקא מבנה קבוע. ומעתה

(כח). דהיינו המוטות שהמשקוף מונח עליהם (ולא המזווה ההלכתית).

נוסיף ונאמר שנדרש דווקא מבנה שהשטח שמעליו אינו מהווה מפלס חיים פעיל של כלל הציבור, אלא דווקא 'גג' או 'עלייה' במשמעותם הפשוטה והרגילה.

עוד יש לסייע לעצם ההיתכנות של גגין ועליות קדושים, ממה שכתב הצ"ח (פסחים פו, א ד"ה ולכן): 'נלע"ד דבר חדש, והוא דעליות לא גרעי ממחילות, וכיון דבמחילות מסקינן לחלק בין פתוחות להעזרה לפתוחות להר הבית, גם בעליות אמרינן דאם לולין פתוחות מהם להעזרה הם קדושים'. וכעין זה כתב השפת אמת (יומא לא, א על תד"ה וכולן): 'בד"ה וכולן בקדש הקשו דגגין לא נתקדשו, ולע"ד היה נראה דכמו דלשכות הפתוחות לקדש קודש, הוא הדין גגין הפתוחין לקדש קודש, וכיון דמסיבה הולכת מלשכת המדיחין לגג בית הפרוה ולשכת המדיחין קודש ממילא גם גג בית הפרוה הפתוח ללשכה זו קודש'. וכעין זה כתב התפארת ישראל (מידות פ"ג, בועז אות ג). הרי דהנך תלתא תקיפי בתראי לחדש יצאו, ש'לול' או 'מסיבה' המובילים לעלייה גורמים לה להתקדש. ויעוין עוד בשערי היכל (פסחים מערכה קכה, עמ' תפ ד"ה סוגיית).

אולם, לכאורה מדברי חז"ל והראשונים לא משמע כלל כחידוש הצ"ח והשפת אמת. ואדרבה, סתם עלייה נבנית עם מסיבה, או לכל הפחות לול שמוביל אליה, שאם לא כן אין בה תועלת ואין בה שימוש. ובכל זאת נאמר כלל גורף שגגין ועליות לא נתקדשו. והמעין יראה שבשני המקומות, היו לאחרונים הללו הכרחים לחדש כן, אך מיניה וביה החידוש הזה יצא דוחק בדברי הגמרא (הצ"ח) או נטייה מדברי התוס' (השפת אמת). ומכל מקום, יש מדבריהם סיוע להבנה העקרונית שייתכנו סוגים של גגין ועליות שכן נתקדשו.

בית במפלס הקרקע שיש מערה או חפירה מתחתיו, אינו נידון כעלייה

עוד נראה שיש להבחין בין בניין דו-קומתי הבנוי במפלס הקרקע, שבו הקומה העליונה נידונה כעלייה; ובין בית הבנוי מעל מערה תת-קרקעית, שבו אין המערה מגדירה את הבית שמעליה כעלייה. ולפי זה אין צורך להעמיד דווקא בחלל פחות מעשרה טפחים את מה ששנינו (פרה ג, ב-ג):

[ב] חצרות היו בירושלים בנויות על גבי סלע, ותחתיהם חלול מפני קבר התהום. ומביאים נשים עוברות ויולדות שם, ומגדלות שם את בניהן. ומביאים שוורים ועל גביהן דלתות, ותנוקות יושבין על גביהן, וכוסות של אבן בידם. הגיעו לשלוח, ירדו ומלאום, ועלו וישבו על גביהן. ר' יוסי אומר: ממקומו היה משלשל וממלא. [ג] באו להר הבית וירדו. הר הבית והעזרות, תחתיהם חלול מפני קבר התהום.

נראה שאף חפירה יזומה של מרתף תת-קרקעי אינה הופכת את הבית שבקומת קרקע להיות נידון כעלייה, שהרי סוף סוף הוא בנוי במפלס הקרקע שסביבו, ואין המרתף משנה עובדה זו. וזכר לדבר ממה שנאמר בברייתא (כ"ב סד, א): 'תניא: אחד הבור ואחד הדות בקרקע, אלא שהבור בחפירה והדות בבנין'. ונראה שאף לעניינינו, אין לחלק בין בור לדות, ושניהם אינם פוגמים בכח זה מקדושת הבית שמעליהם.

עוד יש לדון בבית שבנוי על צלע הר, באופן שמתחתיו יש חלל פתוח אך מצדו הוא פתוח לקרקע עולם. והדעת נוטה לומר שדי בכך שמצדו הוא פתוח לקרקע עולם כדי להגדירו כבית

ולא כעלייה. דמסתבר לומר שכל שלא מדובר באופן מובהק בעלייה, אלא יש צד משמעותי לראות את המקום כבית, יש להגדירו כבית, ורק עלייה גמורה מכל כיווניה תקבל דין עלייה.

ו. חצרות

נראה שאין דין בית באכילת פסח, וניתן לאוכלו גם בחצרות שאינן מקורות

פשוט הדבר, שחצרות ירושלים התקדשו בקדושתה והן ראויות לאכילת קדשים קלים.^כ יש לדון האם החצרות ראויות גם לאכילת פסח, שכן נאמר בתורה (שמות יב, מו): 'בבית אחד יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה', ויש לברר האם הוראת האכילה בבית אחד באה לאפוקי רק אכילה בשני בתים, וכמתפרש בהמשך הפסוק, או שנאמר בזה גם דין של בית, לאפוקי חצר שאינה מקורה.

מדברי חז"ל נראה שחצרות כשרות לאכילת פסח. נאמר בתוספתא (פסחים ו, יא): 'אף על פי שנאמר בבית אחד יאכל, אוכלין אותו בחצרותיהן'.^ל בדרך שונה התרבו החצרות במכילתא דרשב"י (שמות שם): 'בבית אחד – אין לי אלא בית, מנין לרבות חצר גנה וסוכה, תלמוד לומר באחד יאכל'. במקורות נוספים נזכרה בדרך אגב האפשרות לאכול פסח בחצר: מכילתא דר' ישמעאל (בא, מסכתא דפסחא פרשה טו"ה), פסיקתא זוטרתיא (שמות שם"ב) ורשב"י (שמות שם"ב). בדברי הרמב"ם (הל' קרבן פסח ט, א) לא מצאנו התייחסות לשאלה אם הבית בדווקא או שהוא הדין לחצר, ונראה שהוא לא נחת לשאלה זו.

גם מדברי הגמרא והפוסקים בעניין אכילת פסח על גגות עולה שאין צורך לאכול דווקא בבית מקורה, וכל הריעותא בגגות היא שגגין ועליות לא נתקדשו, ולא שקיים דין בבית מקורה דווקא. ולשון הירושלמי (פסחים ז, יב) היא:

(ט). יעוין למשל בירושלמי (פסחים א, א): 'ר' יוסה בעי: חצירות שבירושלים שאוכלין שם חלות תודה ורקיקי נזיר, מהו שיהו צריכין בדיקה. בלא כך אינן בדיקות מן הנותר'.

(ל). דברי התוספתא הובאו בביאור הגרי"פ פערלא לסה"צ לרס"ג (עשין נ ד"ה עוד נראה) כאחד המקורות לכלל שכלל שם, שלשון 'בית' אין משמעה בהכרח בית ממש.

(לא). 'הפסח נאכל בשני מקומות, ואין נאכל בשתי חבורות. רבי שמעון בן יוחאי אומר: בשני מקומות כיצד? היו בתוך הבית ובקעה עליהם הקורה, ויוצאים לחוץ; היו בחצר וירדו גשמים עליהם, ונכנסו בתוך הבית – נמצאו אוכליו אוכלין אותו בשני מקומות'. מקור זה הובא בערוך לנר (סוכה ג, א ד"ה אכן), ושם התקשה מדוע לא נאמר שבית הוא בדווקא, וכעין מה שאמרו חז"ל במקום אחר (פסחים ה, ב), ונשאר בצ"ע. ואם אכן יש כאן קושי, אולי יש ליישב שעיקר הדגש בפסוק אינו על ה'בית' אלא על ה'אחד'.

(לב). 'בבית אחד יאכל. בחבורה אחת הכתוב מדבר שאינו נאכל אלא על הנמנין שלו עליו, או אינו אלא בבית אחד כמשמעו, כשהוא אומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם (לעיל פסוק ז), למדנו לבתים הרבה שהוא נאכל ומה אני מקיים בבית אחד בחבורה אחת, מיכן אמרו הפסח הזה היה נאכל בשני מקומות, כיצד שאם היה בבית ונבקעה הקורה עליהן יוצאין לחוץ ואם היו בחוץ וירדו גשמים עליהם נכנסין לתוך הבית אבל לא בשתי חבורות'. דברי המדרש נעתקו גם בתנחומא (בא, אות י – על שמות יב, יג).

(לג). 'בבית אחד יאכל – בחבורה אחת, שלא יעשו הנמנין עליו שתי חבורות ויחלקוהו. אתה אומר בחבורה אחת, או אינו אלא בבית אחד כמשמעו, וללמד שאם התחילו והיו אוכלים בחצר וירדו גשמים שלא יכנסו לבית, תלמוד לומר (פסוק ז): 'על הבתים אשר יאכלו אותו בהם'; מכאן שהאוכל אוכל בשני מקומות'.

ר' ירמיה ר' מיישא רבי שמואל בר רב יצחק בשם רב גגות ירושלם חול. והא תנינן מן האגוף ולפנים כלפנים מן האגוף ולחוץ כלחוץ פתר לה בגג מבוצר לאויר חצר הא מתניתא. והא תנינן החלונות ועובי החומה כלפנים. עוד היא בגג מבוצר לאויר חצר היא מתניתא.

הרי שבכוח החצר להחשיב את הגג המבוצר אליה כמקום קדוש הראוי לאכול בו פסח. וקל וחומר שהחצר עצמה ראויה לאכילת פסח. וכך נקט בפשטות גם בספר קרבן פסח כהלכתו (הערה קג ד"ה וכדאי), אף שלא כתב זאת כפסק הלכה אלא דרך לימודו.

ז. לעתיד לבוא

צדדי הדיון

כאמור לעיל, יש לדון מה הסיבה לכך שגגין ועליות לא נתקדשו: האם הדבר נובע מכך שהקדושה ביסודה חלה דווקא באדמת ירושלים, ולא בגגין ועליות; או שהדבר נובע מבחירת המקדשים שקידשו את ירושלים. לפי האפשרות הראשונה, לא תהיה אפשרות לקדש גגין ועליות אף כאשר יהיו בידינו אמצעים להרחבת קדושת ירושלים. לעומת זאת, לפי האפשרות השנייה, כשם שתהיה אפשרות להרחיב את קדושת ירושלים ולפרוץ ימה וקדמה וצפונה ונגבה, כך תהיה אפשרות להוסיף קדושה בגובהה של ירושלים.

מדברי הראב"ד שהובאו לעיל עולה בבירור כאפשרות השנייה. הראב"ד מחלק בין המבנים שהיו קיימים כשקידשו את ירושלים, שבהם גגין ועליות לא נתקדשו, ובין מבנים מאוחרים יותר, שבהם גגין ועליות נתקדשו. מפורש יוצא מדבריו שקיימת יכולת לקדש גגין ועליות, והמקדשים את ירושלים הם שבחורים האם ומתי לממש אותה. ואף שלעיל הועלו מספר קשיים בשיטת הראב"ד, בנקודה זו של תליית קדושת גגין ועליות בכוונתם של המקדשים לא הועלו קשיים בדבריו, ואין מניעה לקבלם.

הבנת המזבח אבנים שלא קידשו גגין ועליות כדי לפרסם את נס הרחבות

שבירושלים

והנה, בספר מזבח אבנים (נט, יא) כתב שהדבר נבע מבחירת המקדשים, שרצו לפרסם ולהדגיש את הנס שלא אמר אדם לחבירו צר לי המקום:

ומה דלא קדשו גגין ועליות, נ"ל משום פרסומי ניסא; דאחד מן הנסים בירושלים, שלא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין שמה, ואם יאכלו על הגגין ועל העליות, יהיה נראה כאלו צר להם המקום בירושלים, וצריכים לבקש להם מקום מנוח בגגין ועליות, ויהיה מיעוט הנס, כנ"ל.

אך לא הביא הוכחה להצעתו, שאכן זאת הסיבה. ומלבד זאת קשה, שהרי כלל גדול הוא שאין סומכים על הנס". ואף אם ננקוט שבמקדש היו חריגות לכלל זה, מה שאינו ברור¹, סוף סוף מדובר במקרים שבהם כבר נעשה נס בקביעות ולאורך זמן ורק לאחר מכן סמכו עליו, ואילו כאן מדובר בקידוש הראשוני של ירושלים. עוד יש להוסיף שמצאנו בראשונים (רז"ה פסחים כו, א בדפי הרי"ף; ר' מתתיה היצהרי על אבות ה, ה; שניהם הובאו במאמרי הנ"ל הערה 4, עמ' קל) התייחסות לצורך בשימוש בעליות במסגרת העלייה לרגל. מלבד זאת, מלשון המשנה נראה שהנס נוגע למקומות לינה, בעוד שקדושת ירושלים נדרשת לאכילת קדשים ולא לשינה. ואולי יש ליישב שהכוונה לדין לינה שלאחר הבאת קרבן (דרך אמונה הל' ביכורים ג, צו ובביאור ההלכה שם; אך יעוין מחזור המקדש לפסח עמ' 44-46 ומחזור המקדש לשבועות עמ' 14, שדן לומר שהלינה אינה מוכרחת להיעשות במקום קדוש, ואכמ"ל).

סיכום ומסקנות

א. בעיקר מחלוקת הראשונים בקדושת גגין ועליות בירושלים, יש לנקוט כשיטת רוב הראשונים מלבד הרמב"ם, שגגין ועליות לא התקדשו, ולכן אין לאכול פסח ושאר קדשים קלים בגגין ועליות.

ב. דין זה חל גם בגגין ועליות באזורים הנמוכים של ירושלים, ואין בעובדה שהגגין והעליות נמוכים ממפלס קרקע העזרה כדי להחיל עליהם קדושה כקומת קרקע.

ג. כמו כן, אין לחלק בין גגין ועליות קדומים (צ"ע אם קיימים כאלה בזמננו) ובין כאלה שנבנו לאחר קידוש ירושלים בבית ראשון, ובכל אופן לרוב הראשונים חל הדין דגגין ועליות לא נתקדשו.

ד. יש לחשוש לדין יוצא בגגין ועליות, ולכן אין להעלות אליהם בשר קדשים כלל, גם לא באופן זמני לצורך אכילה בקומת קרקע לאחר מכן.

ה. במקום שמפלס הקרקע הוגבה על ידי הוספת עפר או הגבהה אטומה אחרת, מסתבר שיש לדון את המפלס המוגבה כמפלס הקרקע ולא כגגין ועליות, וכך נקט הגרז"ר בענגיס. לעומת זאת, מדברי המשנת יעקב נראה שהוא והחזו"א לא נקטו כך, אלא הגדירו את המפלס המוגבה כגגין ועליות.

במקום שיש חלל מתחת לבית – נראה שאם החלל נמוך מעשרה טפחים אין בקיומו כדי להגדיר את הבית שמעליו כעלייה, ואם החלל גבוה עשרה טפחים יש לדון את הבית שמעליו כעלייה.

עם זאת, במקרה של אזור שלם של בתים וחצרות ורחובות שבנוי על גבי קמרונות, יש סברה לומר שמכיוון שאזור זה מהווה מפלס חיים פעיל בפני עצמו, הוא נידון כקומת קרקע ולא כגגין ועליות, למרות שמתחתיו קיים מפלס חיים פעיל נוסף, שנידון גם הוא כקרקע.

לד). על הצורך להימנע מסמיכה על הנס, יעוין באנציקלופדיה תלמודית, ערך אין סומכין על הנס; ובמאמרו של הרב י"ח חרל"פ: אין סומכין על הנס, המעין מד, ג (תשס"ד) עמ' 60-41. יעוין גם במחזור המקדש לפסח, עמ' 55-57.

לה). יעוין באנצ"ת שם, הערות 3-13; ובמאמר הרב חרל"פ שם, עמ' 41-48.

בית במפלס קרקע שיש חפירה תת-קרקעית מתחתיו, נידון כקומת קרקע, ואין בכוח החפירה להגדירו כעלייה.

ו. מותר לאכול קרבן פסח בחצרות, ואין צורך דווקא בבית מקורה.

ז. נראה שלעתיד לבוא, כאשר יתחדש כוח לקדש את ירושלים, יהיה אפשר לקדש גגין ועליות.

דברים אלו אינם נכתבים הלכה למעשה, אלא כהצעה בעלמא לפני רבותינו פוסקי ההלכה, אשר יבחרו מה לקרב ומה לרחק בע"ה.

